

ΕΙΣΑΓΩΓΗ



ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΓΡ. ΑΥΔΙΚΟΣ

Ο τόμος συνιστά μια απόπειρα διεπιστημονικής διερεύνησης της συμβολής του λαϊκού πολιτισμού στην κατασκευή πραγματικών ή συμβολικών ορίων ανάμεσα στις εθνοτικές ομάδες που συνυπάρχουν στην περιοχή της Βαλκανικής. Τα κείμενα που περιλαμβάνονται σε αυτόν επιχειρούν να κατανοήσουν την έννοια του «συνόρου» και τον τρόπο με τον οποίο συμβάλλει στη διαμόρφωση σχέσεων και στη διαφοροποίηση ως προς την πρόσληψη του χρόνου και του χώρου.

Τα τελευταία χρόνια οι ερευνητές δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την έννοια των συνόρων. Και τούτο διότι συχνά αυτό που κυρίως προσδιορίζει την ομάδα είναι το σύνορο και όχι τόσο το πολιτισμικό υλικό που αυτό περικλείει (Barth 1969). Το σύνορο οριοθετεί την κοινότητα, ακόμη και σε συμβολικό επίπεδο, και παράλληλα διαμορφώνει το πλαίσιο των αλληλεπιδράσεων και τα ταξινομητικά κριτήρια. Το σύνορο λοιπόν συχνά συμπεκνώνει –ή τουλάχιστον το επιχειρεί– την ταυτότητα της κοινότητας. Ο Cohen (1985) τονίζει τη σημασία που έχει η συγκεκριμένη έννοια για τους ανθρώπους, δεδομένου ότι το σύνορο εκφράζει την ανάγκη τους για ετεροπροσδιορισμό θέτοντας διαχωριστική γραμμή από αυτή την ετερότητα (Παπαταξιάρχης 2006: 1-85).

Το ζήτημα των συνόρων τίθεται έντονα μετά τον 19ο αιώνα. Την εποχή εκείνη αρχίζει να φουντώνει το αίτημα για δη-

μιουργία ανεξάρτητων εθνικών κρατών, η οποία προϋποθέτει κατ' αρχάς την κατάρρευση των προηγούμενων πολιτικών σχηματισμών: των αυτοκρατοριών. Το «χάος» ως πολιτική έννοια χαρακτηρίζει το πλαίσιο της μετάβασης από τις αυτοκρατορίες στα εθνικά κράτη, τα οποία αναδιοργανώνουν τις σχέσεις του πληθυσμού με τον χώρο αλλά και με τον χρόνο. Τα εθνικά κράτη δεν συγκροτούνται χωρίς αναφορά στον χώρο και τον χρόνο (Gupta 2000: 100-120). Ο White αναλύει τη διάσταση του χώρου ως συστατικού στοιχείου στη διαμόρφωση της ταυτότητας και της εθνικής συνείδησης, υπογραμμίζοντας ότι ο χώρος συντίθεται τόσο από φυσικά όσο και από πολιτισμικά συστατικά, τα οποία διαπλέκονται αλληλεπιδρώντας (White 2000).

Σημαντικά για την τεκμηρίωση του επιχειρήματός του είναι η έννοια της «εδαφικότητας» (territoriality) καθώς και το σύνορο που στα εθνικά κράτη ορίζει την έκταση της εδαφικότητας, η οποία πρέπει να αντιμετωπίζεται ως αναπόσπαστο στοιχείο της ιδέας του έθνους. Η εδαφικότητα στα εθνικά κράτη νοηματοδοτείται με τρόπο διαφορετικό από ό,τι σε άλλα πολιτικά συστήματα, και σ' αυτή τη διαδικασία καθοριστικός είναι ο ρόλος του συνόρου ως διαχωριστικής γραμμής, που διχοτομεί τον έως τη δημιουργία εθνικών κρατών ενιαίο χώρο. Θα μπορούσαμε να κατατάξουμε τα σύνορα σε εκείνα τα σύμβολα που όχι μόνο οριοθετούν την εδαφικότητα αλλά λειτουργούν επίσης ως «ταμείο της μνήμης», προφανώς της εθνικής, της οποίας μάρτυρες είναι τα σύνορα. Παραφράζοντας τον Cohen, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι το σύνορο μετασχηματίζει το άγνωστο σε γνωστό. Κυρίως όμως επιτυγχάνει το αντίθετο: μεταμορφώνει το οικείο σε ξένο, ανοίκειο, συχνά εχθρικό, καθώς η οριοθέτηση των συνόρων είναι αποτέλεσμα αιματηρών συγκρούσεων. Τότε, το σύνορο ορίζει τη σχέση με την ετερότητα. Συμπυκνώνει όλα τα αρνητικά συναισθήματα

απέναντι σε αυτούς που βρίσκονται έξω από την εθνική εδαφικότητα. Γίνεται εγγυητής και σύμβολο της διαφοράς.

Σύμφωνα με τον Kearney, «οι μορφές της ετερότητας καταλαμβάνουν τη μεθοριακή γραμμή» (2006: 19). Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ότι το σύνορο συνιστά την αναγκαία συνθήκη για τη δημιουργία της μεθοριακότητας, η οποία αποκρυσταλλώνει με σαφήνεια –μέσω της χωρικής οριοθέτησης– το οικείο, το οποίο βρίσκεται εντός της μεθοριακής γραμμής, και το ανοίκειο, το οποίο αναπτύσσεται εκτός αυτής. Η διάκριση αυτή ωστόσο δεν είναι εύκολη, καθώς πολλές από τις πληθυσμιακές ομάδες που βρίσκονται κατά μήκος του συνόρου, εντός ή εκτός, έχουν συγγενή πολιτισμικά στοιχεία, γεγονός που αμφισβητεί την κύρια αρχή της συγκρότησης του εθνικού κράτους: την ομοιογένεια.

Αν εκείνο που χαρακτηρίζει το εθνικό κράτος, κατά τον Άντερσον (1997), είναι η αίσθηση ότι όλοι όσοι κατοικούν στα όρια της εδαφικότητάς του αποδέχονται την ύπαρξη συγγενικών δεσμών και κοινής καταγωγής, τότε το σύνορο συμβολοποιεί αυτή την αίσθηση, γίνεται η υλική αποτύπωση αυτής της πεποίθησης.

Το σύνορο ως δείκτης της εθνικής εδαφικότητας συνοψίζει αυτό που ο Handler αποκαλεί «αντικειμενική οριοθέτηση» (objective boundedness) μιας ομάδας, στην οποία ο ίδιος υπάγει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ανθρώπων που κατοικούν εντός των συνόρων καθώς και τις ποικίλες δραστηριότητές τους (1988: 6-8). Υπ' αυτή την έννοια, το σύνορο οριοθετεί και επιβάλλει την ομογενοποίηση της εντός των συνόρων πολιτισμικής ετερογένειας. Το σύνορο, ως υλική έκφραση της ιδέας του εθνικού κράτους στον χώρο, μετασχηματίζεται ταχύτατα σε σύμβολο της αντίληψης που διαμορφώνεται εντός των συνόρων τόσο για την πολιτισμική συνοχή του πληθυ-

σμού όσο και για το είδος των σχέσεων με την εκτός συνόρων ετερότητα, ιδίως όταν αυτή αναπτύσσεται κατά μήκος της οριοθετικής γραμμής.

Αυτό συνεπώς που ο Handler ονομάζει «αντικειμενική οριοθέτηση» δεν έχει μια αυτόνομη ύπαρξη, ανεξάρτητα και πέρα από την ιστορικότητα. Ό,τι προβάλλεται ως αντικειμενική οριοθέτηση στο εθνικό κράτος συνδέεται με το δεύτερο συστατικό του, τον χρόνο, στον οποίο, παραφράζοντας τον Manning, αναζητούνται η σημασία και το σχήμα που θα νοηματοδοτήσουν την πολιτική στρατηγική στη διαδικασία συγκρότησης του εθνικού κράτους (1983: 16).

Αν λοιπόν ο χώρος είναι η υλική έκφραση του εθνικού κράτους, ο χρόνος προμηθεύει τα συστατικά εκείνα που διαμορφώνουν την υποκειμενική οριοθέτηση, με άλλα λόγια την εθνική συνείδηση. Η αξιοποίηση του παρελθόντος αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την επιχειρηματολογία υπέρ της αντικειμενικής οριοθέτησης ενός εθνικού κράτους. Είναι σαθρά τα θεμέλια της επιχειρηματολογίας εκείνων που δεν έχουν φροντίσει να συγκροτήσουν μια μυθολογία η οποία θα τεκμηριώσει την «αντικειμενικότητα» της οριοθετικής γραμμής.

Ο χρόνος επομένως είναι η δεξαμενή μέσα στην οποία όλα τα εθνικά κινήματα αναζητούν τα επιχειρήματα για τη διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης που θα γεννήσει συναισθήματα και θα προκαλέσει την ανάληψη δράσης. Έτσι, ο μελετητής οφείλει να επισημάνει τα μορφολογικά στοιχεία, τις πρακτικές που χρησιμοποιούνται για την ενίσχυση και έκφραση της εθνικής συνείδησης (Brubaker 1996: 10-11). Η συγκρότηση του λόγου για το έθνος δεν μπορεί να αναζητηθεί στα θεωρητικά σχήματα παρά μόνο στις δράσεις της καθημερινότητας και στις τελετουργίες που επωμίζονται το βάρος της δημόσιας δήλωσής του.

Πέρα απ' αυτά, τα σύνορα είναι «αόρατα». Υπάρχουν μέσα στα όρια μιας εθνικής εδαφικότητας. Μερικά σύνορα μπορεί να είναι θεσμικά ή νομικά, άλλα είναι καθαρά γεωγραφικά, φυλετικά, γλωσσικά ή θρησκευτικά. Το βέβαιο είναι ότι τα όρια μιας κοινότητας δεν προσδιορίζονται μόνο από την τοπικότητα αλλά και από την αίσθηση του ανήκειν. Και σ' αυτή την περίπτωση τα σύμβολα επωμίζονται τον ρόλο να καταστήσουν τα σύνορα ορατά στο συμβολικό επίπεδο. Έτσι, η κοινότητα γίνεται μια «αποθήκη συμβόλων».

Όλα τα παραπάνω είναι ευδιάκριτα στα Βαλκάνια, τα οποία προέκυψαν από την ωρίμανση του αιτήματος για εθνική αυτοδιάθεση, από τη μια μεριά, και τη βαθμιαία αποσύνθεση της άλλοτε κραταιάς Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, από την άλλη (Todorova 2004: 12-14). Εδώ και έναν αιώνα, τα Βαλκάνια αντιμετωπίζονται ως μια γεωπολιτική ενότητα, γεγονός που έχει εσωτερικευτεί και από τους ίδιους τους λαούς που κατοικούν στον χώρο της. Η κατάσταση που διαμορφώθηκε μετά την κατάρρευση των κομμουνιστικών-σοσιαλιστικών καθεστώτων και την ένταξη πολλών κρατών στην Ευρωπαϊκή Ένωση θέτει νέα ερωτήματα σχετικά με τη διαμόρφωση των γεωγραφικών συνόρων, τον «ενιαίο» χαρακτήρα της βαλκανικής ταυτότητας και τη σχέση της με τον λαϊκό πολιτισμό.

Οι νέες ιστορικές και πολιτικές συνθήκες που οδήγησαν σε συγκρούσεις και αναδιάρθρωση των συνόρων ή σε φόβους για αλλαγές συνόρων αποτέλεσαν το έναυσμα ώστε αρκετοί επιστήμονες να στρέψουν το ενδιαφέρον τους στη μελέτη του φαινομένου της βαλκανοποίησης (Todorova 2007), στους πολιτισμούς που αναπτύσσονται κατά μήκος των συνοριακών γραμμών (εθνικών ή εθνοτικών), στις ταυτότες που επανέρχονται στο προσκήνιο και στις ανοικτές ή υπαινιγισμένες διεκδικήσεις εν ονόματι συγγενών πληθυσμιακών ομάδων